

HUKUK SOSYOLOJİSİNE GİRİŞ

12. Baskı

Prof. Dr. Ülker Gürkan

Ankara 2026

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Hukuk Sosyolojisine Giriş
Ülker Gürkan

Editör: Ertan Akkaş

Kapak Tasarımı: Gamze Uçak

Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim

ISBN No: 978-975-7351-44-3

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

5. - 11. Baskı, Ankara

12. Baskı - Eylül 2026, Ankara

Siyasal Kitabevi

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok.

Hitit Apt. 14/1Kızılay-Ankara Tel:

0(312) 419 97 81 pbx Faks:

0(312) 419 16 11

Baskı

Vadi Grafik Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi 1420. Cd. No: 58

Ostim Yenimahalle/Ankara

Sertifika No: 47479

Dağıtım

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok.

Hitit Apt. 14/1Kızılay-Ankara Tel:

0 (312) 419 97 81 pbx Faks: 0

(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

HUKUK SOSYOLOJİSİNE GİRİŞ

Prof. Dr. Ülker Gürkan

İçindekiler

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ.....	13
§ 1. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN BİLİMLER ARASINDAKİ YERİ	13
A. Bilgi Türleri: Basit Bilgi - Felsefi Bilgi - Bilimsel Bilgi	13
B. Bilimin Özellikleri	17
C. Bilimlerin Sınıflandırılması	19
D. Sosyal Bilimler	20
E. Sosyoloji	22
§ 2. HUKUK SOSYOLOJİSİ SOSYOLOJİNİN BİR UZMANLIK DALIDIR	24
A. Kurallar ve Toplumsal Gerçeklik	25
B. Sosyal Olgu Olarak Hukuk	27

I. BÖLÜM

POZİTİF BİR BİLİM DALI OLARAK HUKUK SOSYOLOJİSİ

§ 3. HUKUKUN DEĞİŞİK GÖRÜŞ AÇILARINDAN İNCELENMESİ.....	31
A. Dogmatik Hukuk Bilimi	31
B. Hukuk Felsefesi	33
C. Hukuk Sosyolojisi	35
§ 4. HUKUK SOSYOLOJİSİ NİÇİN GEREKLİDİR?.....	38
§ 5. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN KONUSU, BÖLÜMLERİ.....	42

II. BÖLÜM

TEORİK HUKUK SOSYOLOJİSİ

§ 6. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN TANIMI.....	47
§ 7. TEORİK HUKUK SOSYOLOJİSİNİN KONUSU.....	48
A. Hukukun Sosyolojik ve Dogmatik Açıdan Tanımı ve Sosyolojik Tahlili.....	48
B. Yaşayan Hukuk.....	51
C. Teorik Hukuk Sosyolojisinin Bölümleri.....	54
§ 8. SİSTEMATİK HUKUK SOSYOLOJİSİ: HUKUKUN GERÇEK KAYNAKLARI.....	55

A. Toplumsal İlişkiler	58
B. Gruplar	60
C. Kaplamsal Toplamlar	61
§ 9. HUKUKİ TİPOLOJİ: TOPLULUK TİPLERİ VE YARATTIKLARI HUKUKUN	
ÖZELLİKLERİ	61
§ 10. JENETİK HUKUK SOSYOLOJİSİ: HUKUK VE DEĞİŞİME	65
A. Hukukun Değişme Eğilimleri ve Yönleri	65
B. Hukukun Değişmesinde Rol Oynayan Etkenler	68
C. Hukukun Toplumsal Değişmeler Üzerindeki Rolü	70

III. BÖLÜM HUKUK SOSYOLOJİSİNİN FİKİR TARİHİNDEKİ KÖKLERİ

§11. GENEL OLARAK	77
§ 12. ARİSTO (M.Ö. 385-322)	78
A. Yaşamı ve Kişiliği	78
B. Hukukun Toplumsal Kaynakları	81
C. Toplumsal Yapı ile Devlet (Yönetim) Biçimleri Arasındaki Karşılıklı	82
İlişkiler	82
D. İdeal Devlet-İdeal Yönetim Biçimi	83
E. Değerlendirme	84
§ 13. İBNİ HALDUN (1332-1406)	85
A. Yaşamı ve Kişiliği	85
B. Tarihten Sosyolojiye: Ümran Bilimi	86
C. İbni Haldun'un Toplum Anlayışı	88
1- Göçebe Toplamlar	89
a) Göçebelerin Özellikleri ve Değer Ölçüleri	89
b) Göçebelerde Toplumsal ve Hukukî Düzeni Sağlayan Ögeler	89
2- Yerleşik Toplamlar ve Özellikleri	91
a) Yerleşik Toplamlarda Toplumsal ve Hukukî Düzeni Sağlayan Yeni Ögeler ...	92
D. İbni Haldun'un Devlet Anlayışı	93
1- Devletin Temel Özelliği: Egemenlik	94
2- Devletin Amacı ve Siyaset Şekilleri	95
3- Siyasal İktidarın Meşrulaşması Süreci	96
4- Devletin Geçirdiği Aşamalar ve Çökmesi	97
E. Değerlendirme	98
§ 14. MONTESQUIEU (1689-1755)	100
A. Yaşamı ve Kişiliği	100
B. Montesquieu'nun Toplumsal Düzen Anlayışı	102
C. Montesquieu'nun Kanun Anlayışı: Kanunların Ruhu	103
D. Kanunların Oluşumunda Rol Oynayan Etkenler	106
1- Morfolojik Etkenler	107
2- Manevi Etkenler	109

3- Yönetim Biçimlerinin Kanunlar Üzerindeki Etkileri	110
4- Kanun Koyucu ve Kanunlar	114
E. Değerlendirme	116
KAYNAKÇA	121

*Değerli Hocam,
Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'ya*

ÖNSÖZ

Günümüzde hukukçunun fonksiyonları çok artmıştır. Ondan geleneksel hukuk uygulayıcı rolü aynı sıra kural koyucu, hakem, girişimci, lider ve gözlemci olmasında beklenmektedir. Toplumun bu beklentilerinin gereği gibi yerine getirilebilmesi için dogmatik bir hukuk bilgisinin yeterli olmayacağı açıktır. Hukukçuya kendi alanını her yönden aydınlatacak, insanı ve toplumu tanıta-cak bilgilerin sağlanması zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle tüm dünyada "Hukuk Eğitimi" ekonomi, hukuk tarihi, karşılaştırmalı hukuk, kriminoloji, psikoloji, hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi gibi konularla takviye edilmektedir.

Hukuk Sosyolojisine duyulan ilgi, Batı'da olduğu gibi, ülkemizde de giderek artmakta; bu alanda yavaş da olsa monografilerin ve sistematik eserlerin sayısı çoğalmaktadır. Hukuk Sosyolojisinin amacı, hukukçuya uğraş konusu olan hukukun kural ve ide boyutları dışında kalan toplumsal yönünü göstermek; hukukun toplumsal yaşamdan nasıl doğup geliştiğini, etkilendiğini ve bunun yanı sıra toplumsal yaşamı nasıl etkilediğini anlatmaktadır. İyi bir hukukçu, hukuk ile toplumsal yaşam arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimi sürekli göz önünde bulundurmak, kuralların gerisinde kaynaşan türlü toplumsal, ekonomik, kültürel ilişkilerin, çıkar dengelerinin varlığını kabullenmek zorundadır. Hukuk, ne tek başına kanun koyucunun ne örflerin ne de hâkimin yarattığı bir şeydir. Hukukun asılayarattığı toplumsal yaşamın ta kendisidir. İşte bu kitapta belirtmeğe çalıştığım belli başlı esasların özeti bundan ibarettir.

Ülkemizde ve Fakültemizde Hukuk Sosyolojisi eğitimi, değerli bilim adamı Ord. Prof. Dr. E. E. Hirsch ile başlamış, fakat ciddi bir uğraş konusu haline gelmesi Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'nun katkılarıyla gerçekleşmiştir. Bu vesileyle yetişmemde ve bu kitabın yazılmasında değerli eserleriyle katkıda bulunan rahmetli Hocam'a minnet ve şükranlarımı bir kez daha sunmayı zevkli bir borç sayarım.

Prof. Dr. Ülken GÜRKAN
Ankara

GİRİŞ

Ş 1. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN BİLİMLER ARASINDAKİ YERİ

A. Bilgi Türleri: Basit Bilgi - Felsefi Bilgi - Bilimsel Bilgi

Bilgiye yönelik insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca insan bir yandan yaşam için ihtiyaçlarını karşılamak ya da sırf merak, yani gerçekliği tanıma dürtüsü ile, doğa olaylarını gözlemiş, oluş nedenlerini araştırmış ve bunlar hakkında çeşitli varsayımlar geliştirmiştir. İnsanoğlu içinde yaşadığı evreni açıklamak için binlerce yıl mitolojiye, dine, metafizik gibi bilim dışı yollara ve en sonunda bilime başvurmuştur.¹ Bilimsel bilgi aşamasına ulaşmak kolay olmamıştır. Herkesten ortak kabul ve saygı bekleyen *bilimsel bilgiye* sağduyu ya da sezgi ile ulaşılan basit gündelik bilginin, “halk bilgisi” nin, yani her insanın kendine özgü yaşam deneyimine ya da içinde bulunduğu çevrenin gelenek ve anlayış derecesine göre edindiği, çoğunlukla pratik ihtiyaçlarını gidermeye yönelik basitbilginin eleştiriye tâbi tutulmasıyla ulaşılmıştır.²

Kendisine “basit bilgi”, “halk bilgisi”, “gündelik bilgi” ya da “ortak bilgi” denilen, insanın duyu verilerine ve düşüncelerine dayanarak elde ettiği ve bu yolla yaşama uyum sağladığı bu bilgi türünü küçümsemek gerekir. Bilimsel yöntemlere dayanmaksızın sağlanan bu bilgi, ister sezgiye ister sağduyuya dayansın, çoğu kez gerçek hakkında derin bir nüfuzu yansıtır: Belli bir bitkinin belli bir hastalığa iyi gelmesi, belli bir yarayı tedavi etmesi, belli bir kırık çıkığın belli bir biçimde bağlanması vb gibi;³ ancak sınırlı ve yetersiz olduğu

¹ Bilgilerimiz çok çeşitli olmakla beraber, aynı değerde değillerdir; nitekim H. Spencer, bunu açıkça belirterek üç tür bilgi ayırt etmiştir: Basit (amiyane, gündelik) bilgi, bilimsel bilgi ve felsefi bilgi. Bkz. İlk Prensipler (çev. S. Evrim), İstanbul, 1947, C. I, s.79; C. Yıldırım, Bilim Felsefesi, İstanbul, 1973, s. 133. **İşıktaç**, Y. Hukuk Felsefesi, İst. 2004 s. 5 v.d.

² Ortalama 100.000 yıl sayılan insanlığın ömründe tam ilmi gerçek arayışının ancak 2500 yıllık tarihi vardır. Bunun da büyük bir kısmı yine Mitoslar ve ilim dışı bilgilere doğru sapışlar ve çöküntülerle geçtikten sonra, ancak son 300 yılda büyük bir hızla gelişmeye başlamıştır.” **H. Z. Ülken**, İlim Felsefesi, İstanbul, 1969, s. 1; **R. Fletcher**, The Making of Sociology, Nelson Univ. Paperbacks 1972; **H. Topçuoğlu**, Hukuk Sosyolojisi Dersleri, 3. Baskı, Ankara, 1969, C. I, s. 118-119.

³ Günümüzde “varsayımların kaynağı günlük gözlem ve tecrübeler, grup ve toplulukların birikmiş tecrübelerini saygılı bir dille yansıtan atasözleri, destanlar ve folklor olabilir... modern araştırmaların bazı varsayımları, belki de yüzlerce yıl önce yaşamış” insanlara ve düşü-

da gözardı edilmemelidir. Bu bilgi türü dün olduğu kadar bugün de evrenin, doğanın çeşitli yönlerinin birbiriyle bağıntılı ve ilişkili olduğunu, bazı olayların diğerlerinin sebebini ya da sonucunu oluşturduğunu ortaya koyar; fakat bu karşılıklı ilişkinin ne olduğunu, hangi olayların hangilerini doğurduğunu kesin olarak bilmek isteyene doyurucu bir cevap veremez. İşte bu nedenle insan, gün gelmiş, yaşadığı olayların, karşılaştığı olguların niteliği (mahiyeti) ve bunlara ilişkin fikir, kanaat ve kendisine sunulan açıklamalar hakkında daha dikkatli ve eleştirici olma zorunluluğunu duymuştur. Daha sonra da tanımaya ve anlamaya çalıştığı bir olayı ve bu olayda ortaya çıkan etken ya da koşulları bütünden ayırıp soyutlayacak (tecrid edecek), farklılıkları belirleyip değerlendirecek ve böylece *etki-tepki, neden-sonuç* hakkındaki varsayımları ölçecek sistemli yöntemler geliştirmiştir. Deney, gözlem, kayıtlama, karşılaştırma, tanımlama, sınıflama gibi olgu ve olaylar hakkındaki bilgi, görüş ve varsayımları denetleme yöntemleri *bilimsel bilginin* temellerini oluşturmuştur.

Yukarıda sayılan yöntemlerin izlenmesi, olayların doğru açıklanmasını mümkün kılarak, insanı, olaylar arasındaki karşılıklı ilişki ya da bağımlılıkta egemen olan *kanunlara* ya da *düzenliliklere* götürmüştür.

Etkinliği ya da yararı ne olursa olsun, halk bilgisi de dediğimiz basit bilgi ile bilimsel bilginin sınırlarını iyi saptamak gerekir. Gelişigüzel edinilmiş bilgi ve kanaatları bilimsel bilgi yerine koyma arzu ve hataları, fikir dünyasının düzenini olduğu kadar toplumsal düzeni de sarsar. Bilindiği üzere doğa olaylarının bâtil inançlara, birtakım İlkçağ düşünür ve bilginlerinin görüşlerine körü körüne katılmakla değil, büyük bir sabır ve tarafsızlık ve hattâ cesaret⁴

nürlere kadar uzanabilmektedir. Bkz. G. Lundberg, C.C. Schrag, O.N. Larsen, Sosyoloji, (çev. Ö. Ozankaya, Ü. Gürkan), Ankara, 1970, C. II, s. 328-329. A. Einstein da "Bilimin tümü işlenmiş sağduyudan ibarettir" demektedir. Bkz. "Physics and Reality", Science and Ideas (ed. by A.V. Arons, A.M. Book), New York 1964, C. Yıldırım nak. a.g.e., s. 26.

⁴ "Darwin de son zamanların bütün öteki kâşifleri ve devrimcileri gibi Aristo'nun nüfuz ve otoritesiyle savaşmak zorunda kaldı; denebilir ki, Aristo insanlığın başına gelen belâlardan biriydi." B. Russell, Scientific Outlook, s. 22-24, nak. A. Adivar, Tarih Boyunca İlim ve Din, İstanbul, 1969, İkinci Basım, s. 77. Cesaret konusunda örnek vermek gerekirse; Yıldızların Tanrı olduğuna inanılan eski Yunanistan'da, M.Ö. V. yüzyılda yaşamış olan Anaxsagoras'ın bu inanca karşı çıkararak, yıldızların dünya üzerindeki taşlar gibi, fakatateş halinde cisimlerden ibaret olduğunu, fakat bu gerçeği duyularımızın zayıflığı nedeniyle bilemediğimizi belirttiğinde yargılanıp önce idama sonra sürgüne mahkûm olması; G. Galilei'nin (İ.S. 1564-1642) dünyanın hem kendinin hem de güneşin etrafında dönmekte olduğunu ortaya koyması üzerine Kilise Mahkemesince gerçeği inkâra zorlanması, ölüme mahkûm edildikten sonra, cezasının hapis ve sürgüne çevrilmesi. Adivar, a.g.e., Benzer durum İslâm dünyasında da görülür. İslâmın geniş bir coğrafyaya yayıldığı, ticarî gelişmenin nimetlerinden yararlandığı ve uygarlığın geliştiği Abbâsiler döneminde, sanat ve bilimin tohumları atıldı; Yunan bilim, felsefe ve tıbbın önemli eserlerinin çevirileri yapıldı. Halifelerin saraylarında her inançtan düşünce ve bilim adamları yer alıp, saygı gördüler. El Kindi gibi felsefeciler, El-razi, İbni Sina ve Farabi gibi hekimler, İbnî Rüşd gibi rasyonalist felsefeciler ve düşünürler, IX. yüzyıldan başlayarak